

همکاری‌های منطقه‌ای ایران با همسایگان غربی بر مبنای دیپلماسی آب (مطالعه موردی: عراق و ترکیه)

سمیرا سامعی

گروه جغرافیا، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

محمد اخباری^۱

گروه جغرافیا، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

غلامحسن حیدری

گروه جغرافیا، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۱/۱۹ تاریخ صدور پذیرش: ۱۳۹۹/۰۶/۰۵

چکیده

محدودیت منابع آب شیرین در جهان و افزایش روزافزون مصرف آن موجب شده که آب به عرصه رقابت در میان کشورها درآید. بنابراین موضوع چگونگی تقسیم آب در رودخانه‌های فرامرزی و همچنین بهره‌برداری از آب‌های مشترک نیاز به نوعی از کنش دارد تا تعاملات و روابط را جایگزین رقابت کند. بدین جهت دیپلماسی یکی از مهم‌ترین و کم‌هزینه‌ترین ابزارهای سیاست خارجی و تعامل میان دولت‌ها است که می‌تواند نقش مهمی در کاهش تنش و حل مناقشه‌های مرتبط با آب ایفا کند. هدف از این پژوهش، همکاری‌های منطقه‌ای بین ایران (ترکیه و عراق) بر مبنای دیپلماسی آب می‌باشد که طبق قوانین بین‌المللی و با توجه به معاهدات و قراردادهای و همچنین مذاکرات دو و یا چندجانبه دیپلماسی آب می‌تواند به عنوان یک ابزار در جهت اهدافی مانند حسن همجواری، منافع مشترک و رشد اقتصادی نقش مهمی در همگرایی و تعاملات منطقه‌ای ایجاد کند. روش تحقیق با تکیه بر منابع کتابخانه‌ای و همچنین رویکرد توصیفی و تحلیلی و نرم افزار تحلیل آماری SPSS می‌باشد که نتایج بدست آمده حاصل از این تحقیق نشان می‌دهد که با داشتن دیپلماسی فعال و کارآمد و همچنین با مدیریت جامع و دقیق می‌توان تعاملات و همکاری‌ها را استحکام بخشید و از تنش‌ها و منازعات در آینده جلوگیری کرد.

کلمات کلیدی: دیپلماسی آب، تحلیل آماری SPSS، همکاری‌های منطقه‌ای، هیدروپلیتیک

مقدمه

آب جوهر حیات و مایه آبادانی و یک عنصر اساسی در حیات و ساختارهای اقتصادی- اجتماعی جوامع است. هیچ کشوری بدون اطمینان از داشتن آب نمی‌تواند ثبات اقتصادی و سیاسی خود را حفظ کند. امروزه آب در مناسبات بین کشورها یک عامل بسیار تاثیرگذار است. با توجه به بحران کمبود آب و افزایش رقابت در بهره‌وری بیشتر از منابع آب مشترک، پیش‌بینی می‌گردد که بحران آب، یک عامل کلیدی در تنش‌ها و تضادهای آبی در دنیا بویژه منطقه غرب آسیا باشد. الگوهای نزاع و رقابت‌آمیز میان کشورها، منجر به شکل‌گیری چالش‌های هیدروپلیتیک می‌شود و چالش‌های هیدروپلیتیک غالباً در سطح ملی و فراملی ایجاد می‌شوند. از این رو، عدم آشنایی مناسب با قوانین بین-المللی آب و اصول مختلف در بهره‌برداری از منابع آب مشترک بین‌المللی، تنش و تضاد افزایش پیدا می‌کند. بر اساس آخرین مطالعات صورت گرفته، ۳۱۰ حوضه آبریز بین‌المللی و ۶۰۰ آبخوان مشترک فرامرزی بر روی کره زمین وجود دارد که بین دو یا بیش از دو کشور مشترک هستند و زندگی حدود ۴۲ درصد مردم کره زمین به این منابع وابسته است که حوضه‌های آبریز آن‌ها بین دو یا چند کشور مشترک است. (قریشی و همکاران ۱۳۹۸: ۲۴۳)

منابع آبی مشترک می‌توانند یک عامل مهم، برای مشارکت و همکاری و هم تنش و درگیری بین کشورها باشد. در جهان، بدون تردید بیشترین مسائل هیدروپلیتیک را خاورمیانه دارد، چرا که حدود ۹۰ درصد آب خاورمیانه به صورت آب‌های مشترک فرامرزی است. همکاری بین کشورها بر سر منابع آب به میزان زیادی با روابط سیاسی و اقتصادی و میزان اطمینان و اعتماد سیاسی طرفین به یکدیگر ارتباط دارد. از این رو بکارگیری دیپلماسی کارآمد، در رابطه با آبهای فرامرزی، می‌تواند نقش به‌سزایی در ایجاد صلح و امنیت در روابط بین کشورها داشته باشد.

قراردادهای آبی بین‌المللی مانند معاهدات، پروتکل‌ها و موافقت‌نامه‌های دو یا چند جانبه می‌تواند موجب کاهش اختلاف و مناقشه بین کشورها شود. ایران با همسایگان خود در بیشتر رودخانه‌های مرزی فیما بین دارای قراردادهای دوجانبه است که می‌توان به معاهده ۱۹۵۵ ایران و ترکیه در خصوص رودخانه‌های مرزی ساری‌سو و قره‌سو و همچنین قرارداد ۱۹۷۵ میلادی با عراق اشاره کرد (عطاری، آوریده: ۱۳۹۶، ۳۰۳). ایران به دلیل واقع شدن در منطقه‌ای گرم و خشک با بحران آب روبه‌رو است و بر سر مدیریت منابع آب مشترک خود و رودخانه‌های مرزی با کشورهای همسایه همواره اختلاف داشته، شاید مناقشه برانگیزترین این حوضه‌ها، مرز مشترک ایران با عراق باشد که نزاع این دو کشور بر سر مرز شط‌العرب (اروند رود) یک مثال کلاسیک از اختلافات مکانی در ارتباط با مرز است و نظارت بر رودخانه اروند رود یک هدف عمده سیاسی عراق است و نقش اصلی و محوری در مصرف منابع آبی، توسعه کشاورزی و کشتیرانی دارد و همین امر سبب کشمکش با ایران طی چند دهه اخیر بوده است. (نیرومندفرد، شهیدی، ۱۳۹۷: ۲۳۶)

دجله و فرات را نیز می‌توان به نوعی دو شریان حیاتی برای توسعه و تداوم حیات در کشورهای ترکیه، سوریه، عراق و جنوب غرب ایران قلمداد نمود. اما با وجود سدسازی‌های صورت گرفته توسط ترکیه که در قالب پروژه گاپ (GAP) که از سال ۱۹۷۷ بر روی دجله و فرات انجام گرفته باعث شده ورودی آب این دو رود به شدت کاهش یابد و در نتیجه خشک شدن تالابها و ورود ریزگردها باعث به‌وجود آمدن یک فاجعه زیست‌محیطی در جنوب غرب ایران و حتی بسیاری از شهرها گردیده است. از این رو در خصوص پژوهش حاضر مبنی بر اینکه دیپلماسی آب چه تاثیری در روابط و همکاریهای منطقه‌ای بین ایران (عراق و ترکیه) خواهد داشت

می‌توان به این نکته اشاره داشت که با توجه به قوانین بین‌المللی، معاهدات و قراردادهای و مذاکرات دو یا چند جانبه در خصوص رودخانه‌های فرامرزی و منابع آبی مشترک و با داشتن دیپلماسی فعال و کارآمد و مدیریت دقیق، می‌توانیم تعاملات و همکاری‌ها را در جهت اهدافی مانند حسن همجواری، منافع مشترک و رشد اقتصادی افزایش دهیم و از منازعات و چالش‌ها در آینده جلوگیری نماییم. سوالات فرعی دیگری نیز مطرح است که با توجه به تحلیل آماری صورت گرفته فرضیات را مورد آزمون قرار می‌دهد که عبارت است از (۱) چه الگوی همکاری برای مسائل سیاسی ناشی از آب‌های میان مرزی می‌توان میان ایران و همسایگان غربی ایجاد نمود؟ (۲) دیپلماسی آب در جهت الگوی همکاری‌ها در روابط ایران با همسایگان غربی چه تاثیری در آینده خواهد داشت؟ (۳) الگوی همکاری بر مبنای دیپلماسی آب ایران و ترکیه از بعد اقتصادی چگونه خواهد بود؟ (۴) چه عواملی در ایجاد چالش‌های هیدروپلیتیکی ایران و همسایگان غربی می‌تواند موثر واقع شود؟ روش انجام پژوهش یکی از عوامل عمده‌ای است که بر تحقیق و نتایج حاصله اثر می‌گذارد و غالباً به هدف پژوهش، ماهیت موضوع، امکانات اجرایی تحقیق و فرضیه‌های تدوین شده بستگی دارد. روش بکارگیری این پژوهش بر حسب روش تحلیلی - توصیفی و استفاده از نرم افزار تحلیل آماری SPSS می‌باشد که متشکل از جامعه آماری است که از کارشناسان و صاحب نظران این حوزه اعم از دانشگاهیان، متخصصان وزارت نیرو، اساتید و دانشجویان می‌باشد.

مبانی نظری

آب به عنوان یکی از مهم‌ترین بنیادهای زیستی و منبع جغرافیای استراتژیک، نقش بسیار مهمی در سیاست‌ها و برنامه‌ریزی‌ها برای هر کشوری را دارد. (متقی و همکاران، ۱۳۹۸: ۹۴) امروزه بحران آب به یکی از عمده‌ترین مشکلات کشورهای خاورمیانه تبدیل شده به گونه‌ای که بیشتر کارشناسان احتمال می‌دهند جنگ‌های آبی خاورمیانه نه بر سر نفت، بلکه بر سر تصاحب منابع آبی باشد. (نامی، محمدپور، ۱۳۸۹) منابع آبی مشترک می‌تواند یک عامل برای مشارکت و همکاری و همچنین تنش و درگیری بین کشورهای ساحلی باشد. آب در کنار نفت، در حیات امنیتی و سیاسی منطقه غرب آسیا نقش و اهمیت ژئوپلیتیکی بسزایی داشته و دارد به گونه‌ای که مناسبات سیاسی و امنیتی بین کشورهای این منطقه را تحت تاثیر جدی خود قرار داده است. (میان‌آبادی، امینی، ۱۳۹۸: ۵۴) هیدروپلیتیک، علم جوانی است که در یک دوره زمانی کوتاه به وسیله پژوهشگران مختلفی پایه‌گذاری شد و به عنوان زمینه پژوهشی مشترک از سوی محققین رشته‌های جغرافیا، علوم سیاسی، اقتصاد، مدیریت منابع آب و غیره مطالعه شد. (محمدی و دیگران، ۱۳۹۱) هیدروپلیتیک ترکیبی متوازن از دو واژه آب و سیاست است و تاثیر و نقش آفرینی منابع آب بر روابط سیاسی کشورها را مورد مطالعه قرار می‌دهد. پیامدهای محدودساز آب بر توسعه اقتصادی و اجتماعی کشورها به ویژه برخی مناطق کم بارش و کم آب جهان، چالش‌های کنونی را وارد مناسبات قدرت خواهد کرد، که می‌توان از آن با عنوان هیدروپلیتیک نام برد. (کاوایانی‌راد، ۱۳۹۷: ۲۹-۲۶) هیدروپلیتیک امروزه بیشتر به سیاست‌های کشورها در رابطه با یکدیگر در خصوص توزیع، کنترل و کیفیت منابع آب را مورد توجه قرار می‌دهد، این مسائل هم می‌تواند موجب تنش و هم می‌توان موجب همگرایی میان کشورها گردد. (اخباری و همکاران، ۱۳۹۹: ۲۱۷) هیدروپلیتیک را دانش مطالعه وجوه سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی آب می‌توان تعریف کرد که هدف آن ارتقاء ثبات سیاسی، توسعه پایدار اقتصادی و زیست‌محیطی در مقیاس‌های محلی، ملی، منطقه‌ای

و جهانی است. (عراقچی، ۱۳۹۳: ۹۷-۹۸) با مطالعه تقابل و همکاری بین کشورهای پیرامون منابع آبی مشترک می‌توان گفت که هیدروپلیتیک ارتباط بین کشورها، منابع آبی مشترک، زیرساخت‌های قانونی منابع آبی مشترک و عوامل اجتماعی، اقتصادی و سیاسی که این کشورها را می‌تواند به سمت تقابل یا همکاری سوق دهد بررسی می‌کند. معمولاً در رویکردهای مختلف درباره هیدروپلیتیک بر روی عواملی مانند درگیری و همکاری، بازیگری دولت‌ها و حضور در حوضه‌های آبریز بین‌المللی تاکید می‌شود. (مختاری هشی، ۱۳۹۲: ۵۳) و بر همین اساس برخی نظریه‌پردازان، قرن بیست و یکم را سده هیدروپلیتیک می‌نامند و بر این باورند که بیشتر درگیری‌ها و جنگ‌های محلی، منطقه‌ای و جهانی ناشی از کمبود آب خواهد بود. آنچه که منابع آب مشترک را به عاملی برای بحران و تنش بین کشورها تبدیل کرده است عدم وجود ساختار مدیریتی مناسب در بهره‌برداری مشترک و حکمرانی آن بوده است. لذا جنگ آب، نه به آن قاطعیتی است که سیاستمداران پیش بینی کرده‌اند و نه به آن صورتی که محققان آن را انکار کرده‌اند، بلکه ترکیبی از این دو احتمال است که وقوع یا عدم وقوع آن به طور کامل به رویکرد کشورها در ایجاد یک ساختار مناسب حکمرانی برای بهره‌برداری مشترک از منابع آبی بستگی دارد. در ۲۳ ژوئیه سال ۲۰۱۳، شورای اتحادیه اروپا اعلام کرد، در دهه بعد دسترسی به آب می‌تواند باعث تنش و اختلاف شود و ثبات و امنیت را در بسیاری از نقاط جهان به خطر اندازد و این دیپلماسی آب است که می‌تواند حل و فصل مسالمت آمیز را در پی داشته باشد. (Schaik, patric, 2013: 3-5)

دیپلماسی به دنبال راه حل و مذاکراتی است که از طریق علم و فن‌آوری برای حل مشکل میسر می‌باشد و در سیاست خارجی کشورها و دیگر بازیگران عرصه بین‌الملل نقش مهمی ایفا می‌کند و در سیاست جهانی مفهومی کلیدی است. (Hefny, 2009: 2) دیپلماسی آب یک از موضوعات جدید و کاربردی در مباحث روابط بین‌الملل و بویژه در بخش سیاست خارجی می‌باشد که توسط بازیگران دولتی و غیر دولتی به پیشگیری، مدیریت، حل و فصل مسالمت آمیز و کاهش منازعات آبی در حوضه آب‌های مرزی و فرامرزی می‌پردازد. اهمیت پرداختن به این موضوع از آنجا روشن می‌شود که آب به عنوان یک عنصر استراتژیک و حیاتی در تمام بخش‌های توسعه‌ای کشورها، نقش اولیه و اساسی بازی می‌کند و جهان کنونی با معضل آب و تنش‌های آبی روبرو می‌باشد و طبق نظر متخصصان و کارشناسان مختلف جنگ‌های آینده بر سر آب خواهد بود. این تنش‌ها بر سر موضوعات مختلف آبی از جمله کیفیت و کمیت در بسیاری از مواقع حاد و گاهی منجر به جنگ شده است. (جوادی، ۱۳۹۹: ۲) دیپلماسی آب روشی است که تلاش می‌کند راه حل‌های معقول، پایدار و صلح‌آمیز را ارائه دهد و یکی از ابزارهای اصلی دیپلماسی آب، تسهیل گفتگو و پیدا کردن راه حلی برای اعتماد و تقویت همکاری بین دولت‌ها است. (Klimes, Et al. 2019: 1) در مجموع می‌توان گفت، آب بیش از آن‌که مظهر رقابت و جنگ باشد، بیشتر نماد مشارکت و همکاری بین دولت‌ها و ملت‌ها است. بر این مبناء، دیپلماسی آب که زمینه همکاری و تعامل است، به جای هیدروپلیتیک که بیشتر نشان‌دهنده رقابت بین بازیگران است شاید گامی مثبت در تحول و تغییر دیدگاه‌ها و کارها در عرصه آب‌های رودخانه‌های مرزی به خصوص در منطقه جنوب غرب آسیا باشد. (قربانی سپهرو همکاران، ۱۳۹۶)

محدوده مورد مطالعه

خاورمیانه از میانه قرن بیستم، مرکز توجه جهانی و شاید حساسترین منطقه جهان از نظر استراتژیکی، اقتصادی،

سیاسی و فرهنگی بوده است. (محمدی‌پورو همکاران ۱۳۹۸: ۱۴۴) ایران کشوری در جنوب غربی آسیا و با ۱۶۴۸۱۹۵ کیلومتر مربع در منطقه خشک و نیمه خشک خاورمیانه واقع شده است. ایران سرزمینی کوهستانی است که دو رشته‌کوه البرز با جهت‌گیری شرقی- غربی و رشته‌کوه زاگرس با جهت‌گیری شمال غربی- جنوب شرقی در آن قرار گرفته‌اند. این دو رشته‌کوه به عنوان دیوارهای مانع رسیدن ابرهای بارانزا از شمال و غرب کشور شده و به همین دلیل نیز بخش اعظم کشور را مناطق خشک و نیمه خشک تشکیل داده است و کمبود منابع آبی همواره به- عنوان یک عامل محدودکننده فعالیت‌ها در کشور مطرح بوده است. متوسط بارندگی سالانه در ایران حدود ۲۴۰ تا ۲۵۰ میلیمتر می‌باشد که این میزان حدود یک سوم متوسط جهانی و نصف بارندگی آسیا است. کشور ایران از شمال با ارمنستان، آذربایجان، و ترکمنستان، از مشرق با افغانستان و پاکستان، از مغرب با ترکیه و عراق و از جنوب با خلیج فارس و دریای عمان همسایه است. کشور ایران با مالکیت بر چندین جزیره کوچک و بزرگ و نقاط راهبردی در خلیج فارس و تسلط بر تنگه هرمز از نظر موقعیت جغرافیایی دارای اهمیت راهبردی است و گذرگاهی برای ارتباطات فرهنگی- سیاسی دنیای شرق و غرب کشور است. بر پایه سرشماری سال ۱۳۹۵ ایران دارای ۷۹،۹۲۶،۲۷۰ نفر جمعیت است.

ترکیه کشوری اوراسیایی است که بخش بزرگ کشور یعنی آناتولی در جنوب غرب آسیا و خاورمیانه واقع شده است. این کشور به سبب احاطه شدن از سه طرف توسط دریا (از شمال با دریای سیاه، از شمال غرب و غرب با دو دریای مرمره و اژه و از جنوب با دریای مدیترانه) و همسایگی با دو کشور اروپایی بلغارستان و یونان در غرب، و کشورهای آسیایی ایران، ارمنستان، نخجوان جمهوری آذربایجان، گرجستان، عراق و سوریه، از نظر جغرافیایی در موقعیت مناسبی قرار دارد و این موقعیت خاص جغرافیایی، ژئوپلیتیک راهبردی را برای آن فراهم آورده است. وسعت ترکیه ۷۸۳۵۶۲ کیلومتر مربع است و جمعیت آن حدود ۸۲ میلیون نفر در سال ۲۰۱۸ می‌باشد. (محمدی- پورو همکاران ۱۳۹۸: ۱۴۷) ترکیه کشوری کوهستانی و نسبتاً پرباران است و موقعیت هیدروپلیتیک ترکیه در قیاس با همسایگان از حیث در اختیار داشتن منابع آب فراوان و تسلط بر رودخانه‌های پرآب منطقه نظیر دجله و فرات و ارس است و به همین دلیل در موقعیت بالادستی قرار دارد. وابستگی کشورهای سوریه و عراق به آب رودخانه‌های دجله و فرات و هم چنین نیاز کشورهای ارمنستان، آذربایجان و ایران به آب رودخانه ارس باعث ارتقای جایگاه هیدروپلیتیک ترکیه در منطقه شده است. با توجه به اینکه بیشترین تعداد و حجم سدهای ساخته‌شده مربوط به ترکیه است، این کشور در دفاع از عملکرد خود به مدیریت ضعیف منابع آب در کشورهای پایین‌دست حوضه آبریز فرات-دجله سوریه و عراق اشاره کرده است که حجم عظیمی از آب‌های ورودی به این کشورها به دلیل مشکلات داخلی‌شان تلف می‌شود و این کشور با مهار آب‌های شیرین، هم جلوی هدررفت آن‌ها و هم جلوی سیلاب‌های احتمالی را خواهد گرفت. ترکیه مدعی است هیچ انگیزه سیاسی از این سدسازی‌ها ندارد و هدفش توسعه بخش کمتر توسعه‌یافته جنوب شرق این کشور مناطق کردنشین است. (دهشیری، حکمت‌ارا، ۱۳۹۷: ۶۱۰)

بخش بزرگ عراق صحرا است اما مناطق بین دو رود دجله و فرات حاصلخیز است. رودخانه دجله و فرات همیشه منبع تنش میان عراق و همسایگانش بوده است و عراق همیشه و به شدت وابسته به این دو رودخانه بوده است. (Whitaker, Varghese, 2010: 1-2) در حقیقت رگ حیات کشور عراق رودخانه دجله و فرات است که در استفاده

از آن‌ها در موقعیت فرودست قرار دارد. کشور عراق دارای مساحت ۴۳۸۳۱۷ کیلومتر مربع، در جنوب غرب آسیا و در منطقه حساس خاورمیانه واقع شده است که ۴۳۲۱۶۲ کیلومتر آن خشکی و ۴۹۱۰ کیلومتر مربع آن نیز شامل: دریاچه، باتلاق‌ها و سایر پهنه‌های آبی است. ناهماهنگی جمعیت از منظر زبانی، فرهنگی، دینی و مذهبی، عدم مشارکت سیاسی، نبود سابقه‌ای از تساهل و مدارا، خودکامگی نظام‌های سیاسی، شورشهای داخلی و ... از جمله حفره‌های دولت در این کشور بوده‌اند که به جغرافیای سیاسی و در نهایت راهبرد ژئوپلیتیک عراق جهت و معنا داده‌اند. عراق از نظر وسعت سرزمینی، سومین کشور حوزه خلیج فارس است و با شش کشور ایران، عربستان سعودی، کویت، سوریه، ترکیه، ایران و اردن ۳۶۵۰ کیلومتر مرز مشترک دارد. عراق کشوری محصور در خشکی و در قسمت جنوب شرقی، حدود ۵۸ کیلومتر مرز آبی دارد که تنها راه دسترسی‌اش به آب‌های آزاد است. اقتصاد عراق نیز مانند کشورهای حاشیه خلیج فارس متکی به نفت است. صنعت گردشگری در عراق نیز به خاطر وجود برخی اماکن مذهبی شیعیان، نقش قابل توجهی را در اقتصاد عراق بر عهده دارد. (زرین‌پور، ۱۳۹۲: ۵۷)

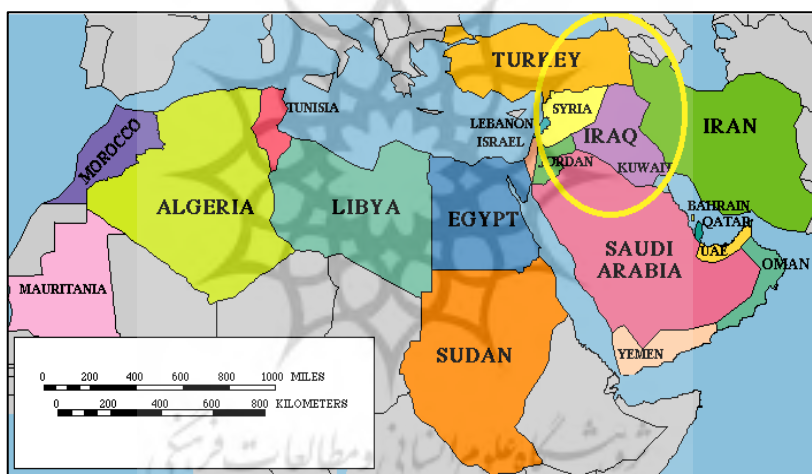
یافته‌های پژوهش

دیپلماسی آب ایران در قبال ترکیه و عراق

ایران و ترکیه در دو حوضه آبریز کورا- ارس و فرات - دجله با هم مشترک هستند. رودخانه ارس به عنوان مهم-ترین رودخانه مشترک بین ایران و ترکیه، از ترکیه سرچشمه می‌گیرد، ولی تاکنون اختلافات خاصی بر سر این رودخانه مشترک بین این دو کشور پیش نیامده است؛ مشکل اصلی ایران با ترکیه در زمینه سدهایی است که ترکیه روی رودخانه‌های دجله و فرات احداث کرده است و به اعتقاد برخی، این سدها در خشکسالی سوریه و عراق و ورود گرد و غبار به ایران نقش داشته‌اند. ترکیه نیز همچون افغانستان، بالادست هیدرولوژیکی ایران محسوب می‌شود و در عین حال که رودخانه مهمی از سمت ایران وارد ترکیه نمی‌شود، چندین رودخانه کوچک، همچون ساری سو و قطور، در سمت برعکس جریان دارد و حیات قسمت شمالی استان آذربایجان غربی به این رودخانه‌ها وابسته است. (دهشیری، حکمت‌ارا، ۱۳۹۷: ۶۱۰) در سال ۱۹۵۷ قراردادی درباره حق‌آبه رودخانه ساری سو بین ایران و ترکیه منعقد شد و مقرر شد ۱/۸ متر مکعب در ثانیه، سهم آب ایران از این رودخانه مشترک باشد. (پاپلی یزدی، وثوقی، ۱۳۹۰: ۸۲) موقعیت هیدروپلیتیک مناسب ترکیه در قیاس با همسایگان از حیث در اختیار داشتن منابع آب فراوان و تسلط بر رودخانه‌های پرآب منطقه نظیر دجله و فرات و ارس است و به همین دلیل در موقعیت بالادستی قرار دارد. ترکیه یک کشور با منابع آب قابل توجه در یک منطقه است که کمبود آب آن را یک مورد استراتژیک می‌نامد) *(Avci, 2010 Bayazit)*، حوضه‌های آبریز و ابخوان‌های مشترک، چالشی بین‌المللی محسوب می‌شوند و کشورهای دارنده کوه‌ها یا بخش اصلی رودخانه‌ها از برتری طبیعی نسبت به همسایگان فرودستی خود برخوردار می‌شوند. (ذکی، ۱۳۹۴)

مهم‌ترین و ارزشمندترین بخش کشور عراق که حیات اقتصادی آن به شمار می‌رود. دو رود بزرگ دجله و فرات است (کرمی و همکاران، ۱۳۹۵: ۳۵) در خصوص دو رودخانه مهم دجله و فرات که از ترکیه سرچشمه می‌گیرند، دیپلماسی ایران معطوف به ارون‌درو است که از تلاقی این رودخانه‌ها ایجاد شده است. ارون‌درو بزرگی است که

از به هم پیوستن رودهای دجله و فرات از عراق و کارون از ایران مرز مشترکی را بین دو کشور تشکیل می‌دهد (موغلی و زاهدی، ۱۳۹۵: ۳۱) که هم به دلیل سیاسی و هم نقش اصلی و محوری در تامین آب مصرفی و همچنین توسعه کشاورزی و مهم‌تر از همه لایروبی آن برای کشتیرانی مورد توجه واقع است. دو منبع اصلی تامین کننده آب در عراق، هر دو از کشورهای همسایه سرچشمه می‌گیرند. رودهای دجله و فرات همواره این نگرانی را برای مقامات عراق پدید آورده‌اند که از سوی همسایگان شمالی و غربی - یعنی ترکیه و سوریه - بسته شوند (میرزایی‌پور، ۱۳۸۹: ۸۳) رودخانه دجله و فرات همیشه منبع تنش میان عراق و همسایگانش بوده است و عراق همیشه و به شدت وابسته به این دو رودخانه است. (Whitaker, Varghese, 2010: 1-2) اما نکته مهم، سدسازی‌های گسترده ترکیه، بر روی این دو رودخانه اصلی حوضه آبریز میان‌رودان دجله و فرات است که امروزه تبعات وخیم آن گرد و غباری است، که حتی باعث مهاجرت‌های محدودی از مناطق غربی ایران شده است. ترکیه در دفاع از عملکرد خود به مدیریت ضعیف منابع آب در کشورهای پایین‌دست حوضه آبریز دجله و فرات اشاره کرده است که حجم عظیمی از آب‌های ورودی به این کشورها به دلیل مشکلات داخلی‌شان تلف می‌شود و این کشور با مهار آب‌های شیرین، هم جلوی هدررفت آنها و هم جلوی سیلاب‌های احتمالی را خواهد گرفت. (دهشیری، حکمت آرا، ۱۳۹۷: ۶۱۰)

نقشه ۱: ایران و همسایگان غربی منبع: www.jewishvirtuallibrary.org

دیپلماسی آب در حوضه دجله، فرات و اروندرود

نخستین گام در مسیر اجرای یک دیپلماسی فعال چند جانبه در حوضه دجله و فرات امضای یک قرارداد بین‌المللی میان ایران، ترکیه، عراق و سوریه به عنوان کشورهای اصلی و ذینفع حوضه به همراه یک پروتکل الحاقی شامل کشورهای اصلی حوضه و کشورهای اردن، عربستان سعودی و کویت است. فقدان یک تفاهم چهارجانبه بر سر چگونگی مدیریت حوضه رودهای دجله و فرات و سر شاخه‌های آنها، موجب اعمال سیاست‌های ملی از سوی چهار کشور یاد شده در کنترل آب‌های این حوضه و عدم توجه به واقعیت‌های طبیعی و زیست‌محیطی بوده است. برای نمونه ایران، که تا چندی پیش در این حوضه خود را کشوری بالادست و هیدروژمون (بالادست) تصور می‌کرد، تنها به فکر کنترل کامل رودخانه‌های فرامرزی به سوی عراق بود و توجهی به این واقعیت نداشت که سیاست در میان مدت موجب بروز مشکلات عدیده زیست‌محیطی در حوضه باتلاق‌ها و تالاب‌های خوزستان و حوضه اروندرود خواهد شد. ترکیه نیز چنین دیدگاهی درباره رودهای دجله و فرات دارد و بر همین مبنا پروژه جنوب

شرقی آناتولی (GAP) را طراحی و اجرا کرده است. از نظر ترکیه سهمیه بندی آب بین این کشور در سوریه و عراق باید بر اساس قوانین بین‌المللی و مبتنی بر اصل تقسیم مساوی آب رودخانه‌ها انجام شود، به این صورت که در ترکیه رود فرات را رود مرزی محسوب کرده و به صورت انحصاری حق حاکمیت مطلق خود را بر آب فرات تا مرز سوریه محفوظ می‌داند. از نظر ترکیه رود فرات تنها از محل به هم پیوستن دجله و فرات، و پدید آمدن اروندرود و آن هم در بخش مرزی میان و عراق، یک رودخانه بین‌المللی به شمار می‌آید. پس از انعقاد تفاهمات یا قراردادهای چند جانبه، نهادسازی در حوضه بین‌النهرین دومین گام اساسی در دیپلماسی آب این حوضه و اعمال مدیریت یکپارچه در آن است. بدین جهت است که ایجاد نهادی متشکل از چهار کشور اصلی حوضه دجله و فرات امری ضروری و اجتناب‌پذیر به نظر می‌رسد. در ساختار این نهاد باید دبیرخانه و ساختاری متشکل از بخش‌های فنی و سیاسی ایجاد شود تا بتواند در میان مدت و بلندمدت مسائل و معضلات حوضه را مدیریت کند، و اعمال دیپلماسی فعال چند جانبه فراهم کند. مسائل و موضوعاتی که باید در نهاد مورد نظر مورد توجه قرار گیرند به شرح ذیل است:

۱. مسائل مربوط به سدسازی ۲. تعیین سهم حقا به هر کشور ۳. موضوع تالاب‌ها و باتلاق‌ها ۴. مساله آلودگی آب‌ها و مسائل زیست‌محیطی دیگر مانند ریزگردها و بیابان زدایی ۵. موضوع لایروبی اروندرود ۶. مساله آب‌خیزداری در حوضه اعم از بالادست و پایین دست ۷. استفاده از تجربه مدیریت یکپارچه سایر حوضه‌های رودخانه‌ای (عراقچی، ۱۳۹۴: ۱۳۳) اروندرود نیز که برای هر دو کشور ایران و عراق ارزش نظامی و اقتصادی دارد، همواره مورد مناقشه بوده و به رغم توافقات ۱۹۷۵ الجزایر، اختلافات بر سر مرزهای آبی اروندرود هنوز می‌تواند منازعه انگیز باشد. (عبدالملکی و همکاران، ۱۳۹۸: ۷۸۴-۷۸۳)

نقشه ۲: موقعیت حوضه آبریز دجله و فرات و سدهای ساخته شده در کل حوضه منبع: نویسندگان، ۱۳۹۸

یافته‌ها و تحلیل آماری

تجزیه و تحلیل داده‌ها برای بررسی تأیید و یا رد فرضیه‌ها برای هر نوع پژوهش از اهمیت خاصی برخوردار است و در بیشتر تحقیقاتی که متکی بر داده‌های جمع آوری شده از موضوع مورد پژوهش است، تجزیه و تحلیل داده‌ها از اصلی‌ترین و مهمترین بخش‌های پژوهش محسوب می‌گردد. در این پژوهش برای تجزیه و تحلیل داده‌های جمع

آوری شده ابتدا آمار توصیفی متغیرهای جمعیت شناختی و سوالات پرسشنامه مورد بررسی قرار گرفت و سپس برای بررسی پایایی پرسشنامه از آلفای کرونباخ استفاده کردیم و پس از آن روش تجزیه و تحلیل را با استفاده از داده‌های آماری که به صورت تنظیم داده‌ها، کدگذاری داده‌ها و سازماندهی داده‌ها، تحلیل عامل اکتشافی، آزمون نرمال بودن داده‌های پژوهش و آزمون کلموگروف اسمیرنوف بود را مورد بررسی قرار دادیم که نتیجه حاصل از آن نشان می‌دهد که متغیرهای پژوهش از توزیع نرمال پیروی می‌کنند. در خصوص سوالات پرسشنامه با داشتن گزینه‌های ارزیابی شده ابتدا به بررسی چگونگی توزیع نمونه‌های آماری از حیث متغیرهای جمعیت شناختی پرداختیم که بر اساس توزیع فراوانی جنسیت پاسخ دهندگان (۳۲٪) شرکت کنندگان در پژوهش زن و (۶۸٪) مرد بودند. توزیع فراوانی سن پاسخ دهندگان نیز در پژوهش کمتر از ۳۰ سال، (۲۶٪) بین ۳۰ تا ۳۵ سال، (۲۶٪) ۳۵ تا ۴۵ سال و (۲۰٪) شرکت کنندگان در پژوهش بیشتر از ۴۵ سال سن داشتند. در مورد توزیع فراوانی شغل پاسخ دهندگان مرتبط با رده شغلی بیشترین آمار را کارمندان تشکیل می‌دهند و مشاغل فرهنگی - هیات علمی و دانشجویی در رده‌های بعدی قرار گرفتند. توزیع فراوانی تحصیلات پاسخ دهندگان نیز (۸٪) دارای تحصیلات در سطح لیسانس و (۹۲٪) شرکت کنندگان در پژوهش دارای تحصیلات در سطح فوق لیسانس و دکترا می‌باشند. توزیع فراوانی بر حسب رشته تحصیلی نیز مرتبط با رشته جغرافیای سیاسی است که بیشترین آمار را در بر گرفته است و در آخر نیز بیشترین توزیع فراوانی دانشگاه محل تحصیل پاسخ دهندگان مربوط به دانشگاه آزاد اسلامی می‌باشد. پس از پرسش‌های مربوط به توزیع فراوانی، سوالات مطرح شده با توجه به فرضیات به شکل پرسشنامه تنظیم گردید که برای هر فرضیه ۴ سوال و کدگذاری‌های خیلی مخالفم، مخالفم، نظری ندارم، موافقم و کاملاً موافقم در نظر گرفته شده و هر شخص با توجه به سوالات، گزینه مورد نظر را انتخاب می‌کند.

فرضیه ۱: چه الگوی همکاری برای مسائل سیاسی ناشی از آب‌های میان مرزی می‌توان میان ایران و همسایگان غربی ایجاد نمود؟

جدول ۱: توزیع درصد پاسخگویی به سوالات متغیر الگوی همکاری در جهت مسائل سیاسی بر مبنای دیپلماسی آب

گزینه	خیلی مخالفم	مخالفم	نظری ندارم	موافقم	کاملاً موافقم	پاسخ غالب
۱. مدیریت ناکارآمد و نامناسب می‌تواند باعث ایجاد بحران آب در ایران باشد.	۰	۲	۰	۲۲	۷۶	کاملاً موافقم
۲. همکاری و تعامل می‌تواند نقش موثری در جهت وضعیت پایدار منابع آبی ایران و همسایگان غربی ایفا کند.	۰	۰	۴	۴۶	۵۰	کاملاً موافقم
۳. همکاری در زمینه منابع آبی می‌تواند مدیریت دقیق امنیتی و سیاسی را به همراه داشته باشد.	۰	۰	۱۲	۴۴	۴۴	موافقم
۴. بحران آب در روند همکاری‌ها بین ایران و همسایگان غربی تاثیرگذار است.	۲	۴	۱۴	۴۶	۳۴	موافقم
۵. با توجه به بحران آب در ایران می‌توان الگوی همکاری موثری در زمینه اقتصادی با همسایگان غربی داشته باشیم.	۰	۰	۲۲	۶۴	۱۴	موافقم
۶. بحران آب می‌تواند تاثیری بر امنیت ملی ایران با همسایگان غربی داشته باشد.	۰	۰	۱۶	۴۲	۴۲	موافقم

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

با توجه به نتایج مندرج به متغیر اکثریت افراد گزینه موافقم و کاملاً موافقم را انتخاب کرده‌اند.

فرضیه ۲: دیپلماسی آب در جهت الگوی همکاریها در روابط ایران با همسایگان غربی چه تاثیری خواهد داشت؟

جدول ۲: توزیع درصد پاسخگویی به سوالات متغیر دیپلماسی آب در جهت ارائه الگوی همکاری‌ها

گزینه	خیلی مخالف	مخالفت کم	مخالفت زیاد	مخالفت بسیار زیاد	مخالفت بسیار کم	مخالفت بسیار زیاد	مخالفت بسیار کم
۱. دیپلماسی آب باعث کاهش منازعه و تنش میان ایران و همسایگان غربی می‌شود	۰	۱۲	۱۲	۵۴	۲۲	۰	۰
۲. دیپلماسی آب در جهت همکاری و تعامل میان ایران و همسایگان غربی نقش موثری را ایفا می‌کند	۰	۲	۱۴	۶۲	۲۲	۰	۰
۳. دیپلماسی آبی می‌تواند نقش موثری در افزایش همگرایی منطقه‌ای ایفا کند	۰	۴	۲۰	۵۲	۲۴	۰	۰
۴. با دیپلماسی آبی می‌توانیم از آسیب‌ها و چالش‌های آینده جلوگیری کنیم	۰	۲	۸	۶۲	۲۸	۰	۰
۵. با دیپلماسی آب در مساله بحران و منابع آبی می‌توان از بحران‌های سیاسی و امنیتی ایران و همسایگان غربی جلوگیری کرد	۶	۰	۳۲	۴۰	۲۲	۰	۰
۶. دیپلماسی آب نقشی در کاهش معضلات زیست‌محیطی و همچنین کاهش منازعات بر سر آب‌های فرامرزی بین ایران و همسایگان غربی ایفا می‌کند	۰	۲	۸	۵۰	۴۰	۰	۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

با توجه به نتایج مندرج به متغیر اکثریت افراد گزینه موافقم را انتخاب کرده‌اند.

فرضیه ۳: الگوی همکاری بر مبنای دیپلماسی آب ایران و ترکیه از بعد اقتصادی چگونه خواهد بود؟

جدول ۳: توزیع درصد پاسخگویی به سوالات متغیر الگوی همکاری بر مبنای دیپلماسی آبی ایران و ترکیه

گزینه	خیلی مخالف	مخالفت کم	مخالفت زیاد	مخالفت بسیار زیاد	مخالفت بسیار کم	مخالفت بسیار زیاد	مخالفت بسیار کم
۱. تعامل میان ایران و ترکیه بر مبنای دیپلماسی آبی در افزایش همکاری تجاری می‌تواند تاثیرگذار باشد	۲	۴	۲۰	۵۸	۱۶	۰	۰
۲. همکاری ایران و ترکیه بر مبنای دیپلماسی آبی تاثیر در رونق کشاورزی دارد	۰	۱۰	۲۰	۴۸	۲۲	۰	۰
۳. دیپلماسی آبی بین ایران و ترکیه می‌تواند باعث توسعه اقتصادی دو کشور باشد	۲	۱۰	۱۶	۵۶	۱۶	۰	۰
۴. سیاست خارجی ایران و ترکیه در جهت دیپلماسی آب می‌تواند نقش موثری در اقتصاد هم‌تکمیلی داشته باشد	۰	۶	۱۴	۷۲	۸	۰	۰
۵. سدسازی‌های ترکیه تاثیری در روابط بین دو کشور ایجاد کرده است	۰	۶	۲۲	۴۶	۲۶	۰	۰
۶. سدسازی‌های ترکیه تاثیری در بوجود آمدن ریزگردها در جنوب غرب ایران دارد	۰	۶	۳۲	۳۴	۲۸	۰	۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

با توجه به نتایج مندرج به متغیر اکثر افراد گزینه موافقم را انتخاب کرده‌اند.

فرضیه ۴: چه عواملی در ایجاد چالش‌های هیدروپلیتیکی ایران و همسایگان غربی می‌تواند موثر واقع شود؟

جدول ۴: توزیع درصد پاسخگویی به سوالات متغیر چالش‌های هیدروپلیتیکی ایران و همسایگان غربی بر مبنای دیپلماسی آب

گزینه	خیلی مخالف	مخالفت کم	مخالفت زیاد	مخالفت بسیار زیاد	مخالفت بسیار کم	مخالفت بسیار زیاد	مخالفت بسیار کم
۱. مسائل زیست محیطی تاثیری در ایجاد چالش‌های هیدروپلیتیکی ایران و همسایگان غربی دارد.	۰	۶	۱۸	۵۸	۱۸	۰	۰
۲. مدیریت ناکارآمد می‌تواند در بروز چالش‌های هیدروپلیتیکی بین ایران و همسایگان غربی موثر باشد.	۰	۰	۶	۵۶	۳۸	۰	۰
۳. عوامل اقلیمی از چالش‌های هیدروپلیتیکی ایران و همسایگان غربی است.	۲	۱۶	۱۸	۴۴	۲۰	۰	۰
۴. بحران‌های سیاسی از عوامل به وجود آمدن چالش‌های هیدروپلیتیکی است.	۲	۸	۲۲	۵۶	۱۲	۰	۰
۵. راهبرد هم‌تکمیلی می‌تواند در حل چالش‌های هیدروپلیتیکی ایران و همسایگان غربی موثر واقع شود.	۰	۴	۲۴	۶۶	۶	۰	۰
۶. رقابت‌های اقتصادی از علل چالش‌های هیدروپلیتیکی ایران و همسایگان غربی است.	۴	۶	۲۶	۵۰	۱۴	۰	۰

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

با توجه به نتایج مندرج به متغیر اکثریت افراد گزینه موافقم و کاملاً موافقم انتخاب کرده‌اند.

نتیجه‌گیری و دستاوردهای علمی و پژوهشی

بررسی فرضیه‌های تحقیق

فرضیه اول: با توجه به دورنمای بحران آب به خصوص در ایران می‌توان با شناخت جامع و مدیریت دقیق امنیتی و سیاسی یک وضعیت پایدار را بوجود آورد که در الگو همکاری تاثیرگذار باشد.

جدول ۵: آزمون t یک جامعه فرضیه اول

میانگین	آماره t	درجه آزادی	آماره t جدول	فاصله اطمینان ۹۵٪
۴/۲۹	۲۱/۷۰۳	۴۹	۱/۶۴۶	۱/۴۰۹
			بالا	حد پایین
				۱/۱۷

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

با توجه به جدول، مقدار آماره t آزمون برای متغیر الگوی همکاری در جهت مسائل سیاسی بر مبنای دیپلماسی آب ۲۱/۷۰۳ است که این مقدار بیشتر از t جدول (۱/۶۴۶) است و میانگین الگوی همکاری در جهت مسائل سیاسی بر مبنای دیپلماسی آب برابر ۴/۲۹ می باشد. با توجه به کدگذاری انجام شده (کاملاً مخالفم ۱، مخالفم ۲، نظری ندارم ۳، موافقم ۴ و کاملاً موافقم ۵) بیشتر پاسخگویان به سوالات مربوط به الگوی همکاری در جهت مسائل سیاسی بر مبنای دیپلماسی آب گزینه‌های موافقم و خیلی موافقم را انتخاب کرده اند. بنابراین با اطمینان می توان گفت با توجه به دورنمای بحران آب به خصوص در ایران می توان با شناخت جامع و مدیریت دقیق امنیتی و سیاسی یک وضعیت پایدار را بوجود آورد که در الگو همکاری تاثیرگذار می باشد.

فرضیه دوم: دیپلماسی آب باعث تعامل و همگرایی هر چه بیشتر بین ایران و همسایگان غربی می شود و از آسیب‌ها و چالش‌های آینده جلوگیری خواهد کرد.

جدول ۶: آزمون t یک جامعه فرضیه دوم

میانگین	آماره t	درجه آزادی	آماره t جدول	فاصله اطمینان ۹۵٪
۴/۰۱	۱۳/۲۰۸	۴۹	۱/۶۴۶	۱/۱۵
			بالا	حد پایین
				۰/۸۵۱

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

با توجه به جدول مقدره آماره t برای متغیر دیپلماسی آب در جهت ارائه الگوی همکاری‌ها ۱۳/۲۰۸ است که این مقدار بیشتر از t جدول (۱/۶۴۶) است و میانگین دیپلماسی آب در جهت ارائه الگوی همکاری‌ها برابر ۴/۲۹ می باشد. با توجه به کدگذاری انجام شده مشخص می شود بیشتر پاسخگویان به سوالات مربوط به دیپلماسی آب در جهت ارائه الگوی همکاری‌ها گزینه‌های موافقم و کاملاً موافقم را انتخاب کرده اند. بنابراین با اطمینان می توان گفت دیپلماسی آب باعث تعامل و همگرایی هر چه بیشتر بین ایران و همسایگان غربی می شود و از آسیب‌ها و چالش‌های آینده جلوگیری خواهد کرد.

فرضیه سوم: این الگوی همکاری می تواند در جهت مسائل تجاری، کشاورزی و اقتصاد هم تکمیلی موثر باشد.

جدول: آزمون t یک جامعه فرضیه سوم

میانگین	آماره t	درجه آزادی	آماره t جدول	فاصله اطمینان ۹۵٪
۳/۸۲	۱۱/۶۲۶	۴۹	۱/۶۴۶	۰/۹۶۹
			بالا	حد پایین
				۰/۶۸۳

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

با توجه به جدول مقدره آماره t آزمون برای متغیر الگوی همکاری بر مبنای دیپلماسی آبی ایران و ترکیه ۱۱/۶۲۶ است که این مقدار بیشتر از t جدول (۱/۶۴۶) است و میانگین الگوی همکاری بر مبنای دیپلماسی آبی ایران و ترکیه برابر ۳/۸۲ می باشد. با توجه به کدگذاری انجام شده مشخص می شود بیشتر پاسخگویان به سوالات مربوط به

الگوی همکاری بر مبنای دیپلماسی آبی ایران و ترکیه گزینه‌های موافقم و کاملاً موافقم را انتخاب کرده‌اند. بنابراین با اطمینان می‌توان گفت این الگوی همکاری می‌تواند در جهت مسائل تجاری، کشاورزی و اقتصاد هم‌تکمیلی موثر باشد.

فرضیه چهارم: عواملی مانند مسائل زیست‌محیطی، افزایش جمعیت، مدیریت ناکارآمد منابع، عوامل اقلیمی، مسائل اقتصادی، سیاسی و امنیتی می‌تواند در ایجاد چالش‌های هیدروپلیتیکی موثر واقع شود.

جدول: آزمون t یک جامعه فرضیه چهارم

میانگین	آماره t	درجه آزادی	آماره t جدول	فاصله اطمینان ۹۵٪
۳/۸۱	۱۱/۵۳	۴۹	۱/۶۴۶	۰/۹۵۹ - ۰/۶۷۴

منبع: یافته‌های پژوهش، ۱۳۹۸

با توجه به جدول مقدره آماره t آزمون برای متغیر چالش‌های هیدروپلیتیکی ایران و همسایگان غربی بر مبنای دیپلماسی آب ۱۱/۵۳ است که این مقدار بیشتر از t جدول (۱/۶۴۶) است و میانگین چالش‌های هیدروپلیتیکی ایران و همسایگان غربی بر مبنای دیپلماسی آب برابر ۳/۸۱ می‌باشد. با توجه به کدگذاری انجام شده مشخص می‌شود بیشتر پاسخگویان به سوالات مربوط به چالش‌های هیدروپلیتیکی ایران و همسایگان غربی بر مبنای دیپلماسی آب گزینه‌های موافقم و کاملاً موافقم را انتخاب کرده‌اند. بنابراین با اطمینان می‌توان گفت عواملی مانند مسائل زیست-محیطی، افزایش جمعیت، مدیریت ناکارآمد، عوامل اقلیمی، مسائل اقتصادی، سیاسی و امنیتی می‌تواند در ایجاد چالش‌های هیدروپلیتیکی موثر واقع شود.

پس از بررسی فرضیه‌های تحقیق می‌توان نتیجه گرفت که آب منبعی ضروری برای حیات انسان و همه موجودات کره زمین است. موضوع چالش برانگیز آب از گذشته‌های دور و به ویژه در جهان امروز به صورت مساله‌ای تعیین کننده در روابط دولت‌ها نمود یافته و هم‌چنان در کشورهای جهان تنش‌های جدیدی بر سر مساله تصاحب منابع آب پدیدار می‌شود. قراردادهای آبی بین‌المللی مانند معاهدات، پروتکل‌ها و موافقت‌نامه‌های دو یا چند جانبه موجب کاهش در احتمال و شدت اختلاف و مناقشه بین کشورها می‌شوند شکل‌گیری موافقتنامه عادلانه، مذاکرات سیاسی و حقوق بین‌ان‌ها با وجود حسن نیت متقابل، برای حل و فصل مسالمت آمیز اختلافاتشان بهترین رهیافت برای جلوگیری اختلافات و حل و فصل آن‌ها است. ایران با همسایگان خود در بیشتر رودخانه‌های مرزی فیمابین دارای قراردادهای دوجانبه است که می‌توان به معاهده ۱۹۷۵ ایران و عراق، که کامل‌ترین مفاد مربوط به حل اختلاف شامل، مذاکره، میانجیگری و همچنین در مورد ترکیه هم پروتکل ۱۹۵۵ استفاده از آب‌های ساری‌سو و قره‌سو می‌باشد اشاره کرد. با توجه به کمبود آب در خاورمیانه، ترکیه که سرمنشأ رودهای دجله و فرات است، مانند عراق از کمبود آب رنج نمی‌برد، و هیدروپلیتیک آب با تأکید بر حوزه دجله و فرات تاکنون یکی از مهم‌ترین مسائل سیاست خارجی دو کشور بوده و همواره یکی از عوامل تنش‌زا میان این دو بوده است. کشور عراق از نظر منابع آب به شدت وابسته به خارج از مرزهای خود می‌باشد و این مشکل در مورد رودخانه فرات شدیدتر است، در روابط بین ایران و ترکیه با وجود اینکه در زمینه بهره‌برداری از آب‌های مشترک ایران با ترکیه، مشکل خاصی احساس نمی‌شود اما سدسازی‌های این کشور روی رودخانه‌های دجله و فرات باعث بروز گرد و غبار در منطقه و گسترش دامنه

این پدیده به ایران هم شده است که همین مسئله نیز نوعی خسارت در بهره‌برداری از منابع آب و مخالف نظریه‌های بهره‌برداری از آب‌های مشترک تلقی می‌شود. در نتیجه بهتر است توافقی بین همه کشورهای واقع در حوضه آبریز دجله و فرات در زمینه بهره‌برداری از آب‌های مشترک صورت گیرد تا حیات زیست محیطی منطقه با خطر مواجه نشود. بهترین راه حل جهت دستیابی به سهم منصفانه از آب رودهای بین‌المللی، مدیریت صحیح منابع آب و جلوگیری از اتلاف آب و آلودگی آن و همچنین کمک به حفظ صلح و ثبات منطقه‌ای و بین‌المللی، همکاری بین کشورهای دارنده منابع آبی مشترک، برای استفاده از آن می‌باشد. کشور عراق با اینکه هیچ رودخانه‌ای در داخل ندارد همواره خواهان حداقل بهره‌برداری ایران از منابع آبی مشترک و اجازه جریان یافتن حجم طبیعی آب بسوی عراق بوده است. حیات کشور عراق بستگی به دو رود دجله و فرات دارد و هر دوی آنها از ترکیه سرچشمه می‌گیرد کم شدن و خشک شدن آن‌ها به سوی عراق، کشاورزی، بهداشت و صنعت کشور عراق را به مخاطره می‌اندازد. براین اساس همکاری بین کشورها بر سر منابع آب به میزان زیادی با روابط سیاسی و اقتصادی و میزان اطمینان و اعتماد سیاسی طرفین به یکدیگر ارتباط دارد. از این رو بکارگیری دیپلماسی کارآمد، در رابطه با آب‌های فرامرزی از سوی ایران، می‌تواند نقش بسزایی در ایجاد صلح و امنیت در روابط ایران و همسایگان داشته باشد. در مورد اروندرود نیز شاید در گذشته بحث نظامی و سیاسی مطرح بوده ولی اکنون بحث منابع آبی و زیست محیطی بخصوص برای توسعه کشاورزی مطرح است که این موضوع هم احتیاج به دیپلماسی فعال و هم تعاملات و همکاری دو جانبه دارد، که با توجه به اقدامات اخیر توافقاتی در خصوص لایروبی از رود مطرح شده تا بستر برای کشتیرانی مهیا شود. با توجه به این‌که ایران در شرایط بحرانی منابع آبی قرار دارد، و نظر به مسائلی مانند تغییرات اقلیمی مشکلات مربوط به کشاورزی، خشک شدن تالابها، مسائل مربوط به لایروبی اروندرود، سدسازی‌های بی‌رویه ترکیه، ورود ریزگردها و همچنین مناسبات هیدروپلیتیکی مناقشه آمیز بین کشورهای فرودست و فرادست، می‌توان نتیجه گرفت که با شناخت جامع و دقیق و یک الگوی مدیریت بهینه و نیز برخورداری از یک دیپلماسی فعال و کارآمد و مذاکرات دو جانبه و چند جانبه در جهت اهدافی مانند حسن همجواری، منافع مشترک و رشد اقتصادی می‌توان همکاری و تعامل را بر مبنای دیپلماسی آب بین ایران و همسایگان غربی (ترکیه و عراق) ایجاد نمود.

پیشنهادات: همکاری بین کشورهای دارنده منابع آبی مشترک برای استفاده از آن، بهترین راه حل جهت دستیابی به سهم منصفانه از آب رودهای بین‌المللی و کمک به حفظ صلح و ثبات منطقه‌ای و بین‌المللی خواهد بود. در این خصوص (۱) تقویت دیپلماسی که یکی از مهمترین و کم هزینه ترین ابزارهای سیاست خارجی و تعامل میان دولتها است. (۲) مذاکرات و چانه زنیهای سازنده بر مبنای دیپلماسی آب برای حفظ منافع امنیتی و سیاسی کشور (۳) همکاری در حوزه آب‌های فرامرزی در جهت رسیدن به تعاملات و همکاری‌های اقتصادی، زیست محیطی، سیاسی و امنیتی (۴) رعایت حقایق برای هر یک از کشورها بر اساس معاهدات، توافقات و قوانین بین‌المللی (۵) تشکیل نشستها و رایزنی‌های سازنده مابین ایران، عراق، ترکیه و سوریه در جهت رودخانه‌های دجله و فرات، جهت دستیابی به سهم منصفانه از آب (۶) مدیریت و مذاکرت جدی و توأم با اجرا و عمل در حوضه اروندرود بر مساله لایروبی، توسعه کشاورزی و تامین آب مصرفی و همچنین بهره‌برداری‌های اقتصادی (۷) مذاکرات و تعاملات در رابطه با سدسازی-های ترکیه در خصوص ورود ریزگردها به ایران و جلوگیری از آسیب‌های آن). ایران به عنوان یک بازیگر در منطقه

و در ارتباط با همسایگان باید از هر تهدیدی در ایجاد یک فرصت بهره‌گیر و در برابر هر چالشی، فرصت محوری را جایگزین کند و از آب به عنوان یک وسیله در جهت امنیت، اقتصاد، توسعه کشاورزی و روابط سیاسی بهره‌گیر می‌باشد.

منابع

اخباری، ابوالفضل؛ اخباری، محمد؛ اسماعیل پورروشن، علی اصغر؛ رنجبر، محسن؛ باهک، بتول، ۱۳۹۹، تبیین نقش هیدروپلیتیک بر سیاست خارجی افغانستان و ایران (۲۰۱۵ الی ۲۰۱۹)، فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، سال دوازدهم، شماره ۳، ص ۲۱۷

پاپلی یزدی، محمدحسین؛ وثوقی، فاطمه، ۱۳۹۰، نگاهی به دیپلماسی آب ایران، مشهد، نشر پاپلی.
جوادی، ربابه، ۱۳۹۹، دیپلماسی آب و مدیریت پایدار منابع آبی در منطقه بین‌النهرین (حوضه دجله و فرات)، موسسه آینده پژوهی جهان اسلام، شماره ۴۵

دهشیری، محمدرضا؛ حکمت‌آرا، حامد، ۱۳۹۷، دیپلماسی آب ایران در قبال همسایگان، فصلنامه سیاست‌های راهبردی کلان، شماره ۴، دوره ۶، صص ۶۱۰

ذکی، یاشار؛ دلشادزاد، جلیل؛ کریمی، بایرام، ۱۳۹۴، بررسی و تحلیل هیدروپلیتیک روخانه‌های مرزی با تاکید بر رودخانه مرزی ارس، فصلنامه جغرافیای نظامی و امنیتی، سال اول، شماره ۱.

زرینپور، قاسم، ۱۳۹۲، تاثیر هیدروپلیتیک رودهای دجله و فرات بر روابط منطقه ای عراق، پایان نامه کارشناسی ارشد جغرافیای سیاسی، دانشکده علوم انسانی دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران مرکزی.

عبدالملکی، حسن؛ عابدینی، محسن؛ بیات دان، اسماعیل، ۱۳۹۸، بینادهای ژئوپلیتیک بی‌ثباتی سیاسی کشور عراق، فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال نهم، شماره ۴، صص ۷۸۴-۷۸۳

عراقچی، سیدعباس، ۱۳۹۳، دیپلماسی آب، از منازعه تا همکاری، فصلنامه سیاست جهانی، شماره ۴، دوره ۳، صص ۹۶-۹۸

عراقچی، سیدعباس، ۱۳۹۴، دیپلماسی آب‌های فرامرزی و نظام بین‌الملل، تهران، وزارت امور خارجه.

عطاری، جلال؛ آوریده، فریبا، ۱۳۹۶، بررسی تحلیل قراردادهای آب‌های مرزی ایران با همسایگان، مطالعات حقوق انرژی، شماره ۲، دوره ۳، صص ۳۰۳

قربانی سپهر، آرش؛ جان‌پرور، محسن؛ میرشکاری، محمدرضا، ۱۳۹۶، نگرش واقع‌گرایانه به هیدروپلیتیک جنوب غرب آسیا، همایش دیپلماسی آب و فرصت‌های هیدروپلیتیک غرب آسیا، دانشگاه خوارزمی تهران.

قریشی، سیده زهرا؛ میان‌آبادی، حجت؛ موسوی، مسعود، ۱۳۹۸، نقش قدرت در دیپلماسی آب، تحقیقات منابع آب ایران، سال یازدهم، شماره ۲، صص ۲۴۳

کاویانی‌راد، مراد، ۱۳۹۷، طرح مفهوم امنیت زیست‌محیطی: بایسته‌ها و رویکردها، امنیت زیست‌محیطی ایران، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، صص ۲۶-۲۹

متقی، افشین؛ ربیعی، حسین؛ محمدعلی‌پور، فریده، امید، مسعود، ۱۳۹۸، آکاوی و آسیب‌شناسی مدیریت منابع آب در ایران (نمونه پژوهشی: استان زنجان) فصلنامه برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال نهم، شماره ۴، صص ۹۴

محمدی پور، سعید؛ اخباری، محمد؛ حمزه، فرهاد، ۱۳۹۸، ارائه الگوی همگرایی منطقه‌ای فیما بین کشورهای ایران، عراق و ترکیه با تاکید بر ساختار ژئوپلیتیکی منطقه، فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، سال یازدهم، شماره ۴، صص ۱۴۴

محمدی، حمیدرضا؛ میرزایی‌پور، طاهره؛ حسین‌پور، پویان، ۱۳۹۱، تحلیل فضایی هیدروپلیتیک حوضه دجله و فرات، فصلنامه انجمن جغرافیایی ایران، سال دهم، شماره ۳۵، صص ۲۳۱-۲۳۳

مختاری هشی، حسین، ۱۳۹۲، هیدروپلیتیک ایران؛ جغرافیای بحران آب در افق سال ۱۴۰۴، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال نهم، شماره ۳، صص ۵۳-۵۲

موغلی، مرضیه؛ زاهدی، اسعد، ۱۳۹۵، هیدروپلیتیک اروندرود، بر اساس اسناد تاریخی و پژوهش‌های جغرافیایی، تهران، نشر انتخاب. میان‌آبادی، حجت؛ امینی، اعظم، ۱۳۹۸، درهم‌تنیدگی آب، سیاست و محیط زیست در حوضه آبریز دجله و فرات، فصلنامه ژئوپلیتیک، سال پانزدهم، شماره ۲، ص ۵۴

نامی، محمد حسن؛ محمدپور، علی، ۱۳۸۹، بررسی هیدروپلیتیکی حوضه‌های غرب کشور، (نمونه زاب، سیروان و الوند)، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۱۴، دوره ۸.

نیرومندفرد، فریبا و شهیدی، علی، ۱۳۹۷، هیدروپلیتیک ایران و عراق و بهینه‌کردن مصرف آب‌های مشترک مرزی، فصلنامه سیاست جهانی، شماره ۲، دوره ۷، ص ۲۳۶

Bayazit ,M , Avci, I ,2010, Water Resources of Turkey: Potential, Planning, Development and Management , International Journal of Water Resources Development. Volume 13, 1997 - Issue 4
Hefny, M. A. (2009, January). Water diplomacy in a changing world: adapting to new paradigm shifts, and the need for new innovative tools. Med Agenda: Medac Series in Mediterranean IR and Diplomacy.

Klimes, M, Elizabeth A, 2019, Water and Security in the Middle East – Opportunities and Challenges for Water Diplomacy, chapter 16, P 1.

Schaik ,H, Patrick H,2013, Rens de Man and Joop de Schuter, The Case for Water Diplomacy, Water Security and Peace Conference Proceedings, P3-5.

Whitaker J., Varghese A. 2010, The Tigris-Euphrates River Basin: A Science Diplomacy Opportunity , United States Institute of Peace, AceBrleF

